

Almara Nəbiyeva
Bakı Dövlət Universiteti (Azərbaycan)
nebiyeva_almara@mail.ru

AZƏRBAYCAN MƏRASİM FOLKLORUNDA VƏ ƏDƏBİYYATINDA YELDA GECƏSİ

Açar sözlər: Yelda gecəsi, Böyük Çillə, ümumtürk

Hər ilin başlanğıc ayı olan yanvarın sonlarında folklorşünas alim, professor Azad Mövlud oğlu Nəbiyev qarşidan gələn Novruz çərşənbələrinin gününü təqvimdə dəqiqləşdirib qeyd edərdi. Ötən il də belə oldu. Mənə qış fəslinə düşən "Xıdır Nəbi" (22-24 fevral köhnə təqvimlə, 9-11 fevral yeni təqvimlə), "Şahvələd" (28 fevral köhnə təqvimlə, 15 fevral yeni təqvimlə), "İsfəndərməz" (18 mart köhnə təqvimlə, 5 mart yeni təqvimlə), Novruz (20-21 mart) bayramlarının və ilaxır çərşənbələrin tarixlərini qeyd etdirdi.

Bu zaman mən soruşdum ki, Azad müəllim Sizdə Yelda gecəsinə aid nə məlumat var? Cavabında söylədi: "Qızım, düzü, bu barədə heç fikirləşməmişəm. Siz Yelda gecəsi ilə bağlı mənbələrlə maraqlanıb material toplayarsınız, sonrasına baxarıq".

Lakin Azad müəllimə 2012-ci ilin çərşənbələrini və "Novruz" bayramını görməyə əcəl aman vermədi.

Mən elə o zamandan Yelda gecəsi ilə bağlı araşdırmalar aparmağa, material toplamağa başladım. Mərhum elmi rəhbərim Azad müəllimin anım günü ərəfəsində yazdığım bu məqaləni onun əziz xatirəsinə ithaf edirəm.

Azərbaycan xalq ədəbiyyatının tarixi çox qədimdir. Əski dövrlərdən başlayaraq xalqın həyatında baş vermiş mühüm, əhəmiyyətli hadisələr bədii yaradıcılıqda öz əksini tapmışdır. Ağ-ız ədəbiyyatımızda xalqımızın özünəməxsus xüsusiyyətləri, milli adət-ənənələri, həyat və məişəti, qəhrəmanlıqları, gələcəyə böyük inamı, xeyirin şər üzərində qələbəsi təsvir edilmişdir.

Folklorun tərkib hissəsi olan xalq bayramları tarix boyu inkişaf yolu keçərək, təkmilləşmiş müxtəlif adət, ənənə, mərasim və ayinlərlə zənginləşmişdir. Bayramlarımız təbiətlə, təqvimlə, ilin müəyyən günləri, saatlarıyla bağlı olub.

Azərbaycan xalqı da yüzilliklər boyunca erkən təsəvvürləri ilə bağlı bir-birindən rəngarəng milli bayramlarını yaratmışdır. Bu bayramlar ilkin dövrlərdə əkinçilik, maldarlıq, ovçuluq, xalçaçılıq, səma cisimləri ilə bağlı ayinləri, mərasimləri ənənəvi olaraq davam etdirmişdir. Bu xalq bayramlarını meydan tamaşaları, yallılar, insanların məişəti ilə bağlı oyunlar bəzəmişdir. "Qədim insanın şifahi yaradıcılığında əmək nəğmələrindən sonra mühüm yeri gündəlik məişətlə - təbiəti dərk etmə ilə bağlı, ayin, etiqaad və mərasimlər tutmuşdur" (12, s.230).

Azərbaycan xalqının həyatında bayramlar mühüm yer tutur. Aparılan araşdırmalara əsaslanaraq deyə bilərik ki, xalqımızın bir sıra bayramlarının başlanğıcı eramızdan əvvəlki minilliklərin adət-ənənəsinə söykənmişdir. Xalqımızın milli yaddaşında cilalanan bu günümüze gəlib çatan din və təbiətlə bağlı bayramları mövcuddur. Bunlardan "Yelda gecəsi", "Xıdır

Nəbi”, “Şahvələd”, “İsfəndərməz”, “Novruz”, “Gül” bayramlarını, dini xarakter daşıyanlardan “Ramazan” (Orucluq), “Qurban” bayramlarını göstərmək olar.

Təəssüf ki, uzun illər ərzində dini, mənəvi-əxlaqi dəyərlərimiz, adət-ənənələrimiz bolşevik ideologiyasının müqavimətinə tuş gəlmişdir. XX yüzilliyin 20-50-ci illərində bütöv xalqın min ildən artıq bir müddətdə yaşatdığı dini, mənəvi dəyərləri yasaq edilmişdir. Xalqın Şərqlə bağlılığını qırmaq üçün əski əlifba dəyişdirildi, milli adət-ənənələrdən uzaqlaşdırılmaq meylləri gücləndirildi. Lakin bədxahlarımız dədə-baba adət-ənənələrimizi unutturmağa çalışsalar da, buna nail ola bilmədilər. Müqəddəs bayramlarımız yasaq olunur, onlara xurafat qiyafəsi geydirilirdi. İnsanların mənəvi cəhətdən təmizlənməsinə xidmət edən belə bayramlar, müvəqqəti olaraq küçə və meydanlardan ürəklərə, evlərə köçdü. Xalqımız öz azadlığına qovuşduğu gündən bayramlarımız da yenidən dəyərləndi və öz əvvəlki tərəvətinə, abu-havasına qaytarılaraq daha da şux keçirilməyə başladı.

İslamaqədərki bayramlarımızdan biri də dekabrın 21-dən 22-ə keçən gecə qeyd olunan Yeldadır. Yelda gecəsi – Yer kürəsinin Şərq yarımkürəsində, ilin 365 gününün ən uzun qaranlıq gecəsidir. “Qurani-Kərimdə “il” mənasını verən “sənə (tək halda) - sinin (cəm halda)” kəlməsindən on doqquz yerdə istifadə olunmuşdur.

Yer kürəsinin Günəş ətrafına bir dəfə tam dövrü bir il ərzində (365günə) gerçəkləşir.

Bu müddətdə Ay həm öz , həm də Yer kürəsi ətrafında 12 dəfə dövr etmiş olur. Bu, Ay təqviminə görə, tam bir ilə bərabərdir. Lakin Yer kürəsi bu dövrü tamamlayıb başlanğıc nöqtəsinə gəldikdə Ay hələ həmin nöqtəyə gəlib çatmır. Yer kürəsinin Ayla eyni başlanğıc nöqtəsində görünməsi üçün 19 il keçməlidir.

On doqquz illik bir müddət astronomiyada meton oli adlanır. Yəni Ay təqvimi 19 ildən bir düzədilməlidir. Bu 19 ilin 7 ili artıq (355 günlük), 12-si isə tam illərdir (354 günlükdür).

355-in tək, 354-ün cüt ədəd olduğunu nəzərə alaraq, başqa bir həqiqət ortaya çıxır. Qurani-Kərimdə “il” mənasını verən “sənə” kəlməsindən isə (tək halda) 7, “illər” mənasını verən “sinin” kəlməsindən isə (cəm halda) 12 dəfə istifadə olunmuşdur ki, onların cəmi 19 -dur” (13, s.56).

Böyük Çillənin gəlişi ilə keçirilən bayramın magik xarakter daşdığı məlumdur. Folklorşünas alimimiz Azad Nəbiyev yazırdı: ”Novruza hələ doxsan gün qalmış, yəni qışın, - Böyük Çillənin girməsi ilə bağlı xalq arasında Çillə şənlikləri keçirilərdi və müxtəlif nəğmələr oxunardı” (12, s.236). Bu gecə şəms ilinin, dey ayının başlanğıc gecəsidir, azər ayının - qışın ilk başlanğıc gecəsi və Novruz bayramına üç ay qalmışa təsadüf edən bir gecədir. Qırx gün davam edən Böyük Çillənin ilk günüdür. Prof. Əzizə Cəfərzadə yazırdı: “Çillə sözü, ümumiyyətlə çoxmənalıdır. Amma əsas mənası, məğzi ağırlıq, çətinlik, ağır imtahan mənalına gəlir. Çillə çıxarmaq bayramı isə olduqca şən, ağırlı –acılı kiçik çilləyə vida, baharın gəlməsinə, Novruzun yaxınlaşmasına sevinmək bayramıydı” (2.s.160).

Miladi tarixi ilə dekabrın 21-22-ə keçən ən uzun qaranlıq gecənin keçirilməsi Böyük Çillənin girməsi ilə bağlıdır. Bu Çillənin ömrü qırx gün davam edir deyə xalq əvvəlcədən qısa tədbir görərdi. Əvvəlki illərdə qış ayları çox sərt, soyuq keçirmiş. Ona görə də insanlar qışın gəllişini ruh yüksəkliyi ilə, bol süfrə ilə qarşılayırlar ki, qış ağır keçməsin. Dağlıq ərazidə yaşayanlar bu bayramı daha önəmli keçirirlər. Əvvəlcədən bolluq üçün ərzaq tədarük edilirdi. Qışın başlamasından daha çox çobanlar narahat olduqları üçün süfrədə təmtəraq yaradırlar ki,

üzümüzə gələn il İnşallah bolluq ili olsun, mal-qara aclıqdan, soyuqdan əziyyət çəkməsin. Bu bayram gecəsi Tanrıya nəzir-niyaz deyilib ki, qış yaxşı keçsin, qarşından gələn yazda taxıl, meyvə, tərəvəz bol olsun. Gələn illərin, ayların, xoş gəlməsi üçün aylı gecədə, isti sobanın kənarında oturub, səhərə kimi nağıllar, dastanlar, qaravəllilər söyləyərmişlər. Gecədən səhərə kimi insanlar dua edərmişlər ki, qışdan yazı sağ salamat çıxsınlar. Bu gecə insanlar üçün həm də arzu, niyyət gecəsi olub. Yelda gecəsi insanlar çalışırlar ki, yatmasınlar. “Yenə də gənclər, xüsusilə qızlar, iri mis teştə ortaya qoyub iki tərəfində üz-üzə oturur, ətəkliliyi teştin üzərinə sərib başmaq topuğuyla sümükləri oynadan havacat çalardılar, “çıqqada-çıqqo ” və sairə. Oynayana minnət olmazdı.

İlin qarşısındakı yeni baharın bünövrəsini qalın qışla qoyan gecə nağıl, dastan danışılar, qorğa, qovut yeyilərdi” (2, s.160). Günəşin şüalarını xatırladan qarpız dilimi yeməklə xəstəlikdən, azar-bezardan uzaq olacaqlarını düşünürlər. Səhəri gün Günəşin qələbəsi kimi bayram edilir.

Yay aylarında qarpızı, ağ boranını (balqabaq) xarab olmasın deyər ot tayalarının, ya da samanın içərisində (sünbülün küləsi) “Çillə çıxarma bayramı üçün saxlayırlar. Həmin gün böyük süfrə açılar, qarpız dilimləndirər hər dilimini bir siniyə qoyar, üstünə örtük salar, xonça kimi paylayırlar. Kasıb evlərdə süfrəyə qovurğa, hətta balqabaq tumu belə qovurub qoyarlar” (2, s.161). Ümumtürk bayramı olan Yelda gecəsindən əvvəl təmizlik işləri başlanardı, səliqə - sahman yaradılırdı. Bayrama hazırlaşan qonşular bir-birinə kömək edər, iməcilik keçirərdilər. Qonşuya, qohuma bu gün üçün pay tutulardı. Bu gecədə ən çox yeyilən meyvələrdən nar, tərəvəzlərdən isə qarpız və boranıdır. Bayram günü boranı bişirilər (Lənkəran ərazisində), balıqla bir yerdə yeyilərdi. Qarpız, ağ boranı, nar, dairəvi olduğu üçün həm yer kürəsini, həm də birlik mənasını daşıyır. Boranı soyuqdəymənin dərmanı olduğundan qış aylarında daha çox yeyilər. Xalqın inamına görə Yelda gecəsi yetərinə qarpız yeməklə insanlar qış uzununu, soyuq və xəstəlikdən qorunacaqlarına inanırlar.

Əski dövrlərdən yazarlarımız bu bayram mərasimini şeirlərində anmışlar. Yelda gecəsi ilə bağlı türkdilli poeziyada, qəzəl ustalarının irsində xeyli nümunə vardır. Azərbaycan ədəbiyyatında Seyid Əzim Şirvaninin, Qasım bəy Zakirin, Əzizə Cəfərzadənin, Məmməd Hüseyn Şəhriyarın, Hüseyn Asiqinin, Anarın və digər yazarlarımızın yaradıcılığında bayramın adət-ənənələri təsvir edilmişdir. Bu bayram mövzusunun tərənnümü ustad aşıqlarımızın da yaradıcılığında öz əksini tapmışdır. Vaxtı ilə mərhum folklorşünas alimimiz, xalq yazıçısı Əzizə Cəfərzadə Yelda gecəsinə yazılmış aşağıdakı beytin dillər əzbəri olduğunu söyləmişdir:

Yelda gecəsi birdir, ildə bir olur yelda,
Bilməm bu nədəndir ki, bir ayda iki yelda!?

Qışın ən uzun və qaranlıq gecəsi ildə bir dəfə olduğu halda, sən ay üzündə ikisi hardandır?

Payızın son, qışın ilk gecəsi. İlin ən uzun və ən qaranlıq gecəsi. Şairlərimiz onu gözəlin uzun və qara saçlarına, zil qara gözlərinə bənzədərdilər.

Şəbi-yelda saçın gecəsi

yaxud

Şəbi-yeldaya bənzətdim qaşın qövsünü” (2. 159- 160).

Yazarlarımızın əksəriyyəti gözəlin qara hörüklərini, zil qara gözlərini, qara qaşlarını yel-
da gecəsi ilə müqayisə edirlər. Böyük ədibimiz Seyid Əzim Şirvaninin poeziyasından bu gecə
ilə bağlı bir neçə beytə nəzər salaq:

Tökdün üzə ol zülfü – xəm-əndər-xəmi, ey məh.

Xurşid hicabın şəbi-yəlda elədin sən.(10. 464)

Beytin mənası belədir: Ey ay üzlü gözəl, üzünə qıvrım qara saçlarını tökməklə, sanki,
Günəşi yelda gecəsi ilə hicaba bürüdün.

Gün olsa gecə olmaz, ey mah, nədir rəchi

Yelday- səri- zülfün gün üzdə olub peyda?! (3. s.91)

Yəni ey gözəl ay, gündüzlə gecə eyni vaxtda olmur, bəs yelda kimi qara uzun saçlarının
istəyi nədir ki, Günəş üzündə peyda olub?

Dekabrın 21-gecəsi nişanlı qızlara qış xonçası aparılar və onun içərisinə mütləq qarpız,
meyvə, şirniyyat qoyular, qız evində qarpız dilimlənər, bütün qohumlar arasında paylanıb ye-
yilər. Ailə üzvləri, qohum, dost-tanış birləşərək ilin ən uzun gecəsini meyvə, tərəvəz, şiriniy-
yatlar yeməklə səhərə kimi qeyd edirlər. Qohum-qonşular bir-birinə baş çəkər, hal-əhval tutar
və hasilə gətirdiyi məhsuldan sovqat-pay apararlar. Torba-dağarcığın bərəkətini üzən payızın
ömrü dekabr ayının 21-də başa çatır. Qasım Bəy Zakirin yaradıcılığında bu gecə belə vəsf
olunur:

İldə bir yelda gəlir ayinü rəsmi-dəhrdə,

Bu nə yeldadır gəzir ayın yanınca müttəcil?

Sən deyirdin ki, olur hər ay başında bir hilal,

Qıl nəzər, bir ay başında ikisini gör, ol xəcil! (7. 197)

Qəzəlin mənası belədir ki, rəsmi təqvimdə ildə bir yelda olur. Bu nə cür yeldadır ki, daim
ayın yanında gəzir. Sən deyirdin ki, hər ayın əvvəlində təzə ay olur. Nəzər yetir, hər ayın əv-
vəlində ikisini gör, xəcalət çək. Şair ayın yanında daim gəzən yelda dedikdə sevgilisinin ay
üzünü dövrələyən qara saçlarını nəzərdə tutur. Ayın yanında iki ay görüldüyünü söyləyərkən
isə bir göydəki ayı, bir də yerdəki ay üzlü sevgilisini təsvir edir.

On doqquzuncu əsrin şairəsi Heyran xanımın bu bayramla bağlı işlətdiyi istiarələr də ma-
raqlı və yaddaqalandır. Şairənin aşağıdakı nümunəsinə nəzər salaq:

Qaşları ol dilbərin göydə olub qövs-kəman,

Qaşlara bir qıl təmaşa, sonra tazə ayə bax?

Ay üzü saçlar arasında yaratmış möcüzə,

İldə bir yelda olar, bir ay iki yeldayə bax! (4.111)

Müəllif bu misralarda sevgilisinin üzünü aya, saçlarını isə son dərəcə qaranlıq gecəyə - yeldaya oxşadaraq onun üzündə iki yeldanın, (saçların iki yana ayrılması-Z.Əsgərli) mövcud olduğunu yazır. Həmin şeir şairənin yüksək bədii təxəyyülə və sənətkarlıq qabiliyyətinə malik olduğunu göstərən layiqli nümunədir.

Yelda gecəsi ilə bağlı Aşıq Dilqəmin yaradıcılığından bir nümunəyə baxaq:

Dilqəməm, qarşıma çıxdı Xuraman,
Bir Şəbi-Yeldadə, bir mahı-taban. (11. 29)

Şeirdə Aşıq Dilqəm qarşısına çıxan ay üzlü Xuramanın saçlarının düzümünü qaranlıq Yelda gecəsinə bənzədir.

Ulu əcdadlarımız qış fəslini üç qismə bölmüşdülər. Böyük Çillə, Kiçik Çillə, Boz ay. Böyük Çillə bir az mülayim, bir az sərt, qırx gün davam edir. Professor A.Nəbiyev yazırdı: “Böyük Çillə xoş qılıqlıdır, insana o qədər də ziyan vurmur. Böyük Çillənin şəxsləndirilmiş obrazının əksinə olaraq Kiçik Çillə daha sərt təbiətli, amansızdır. Mərasim düşüncəsində insan özünün şərə, pisliyə münasibətinin müəyyən cəhətlərini Kiçik Çillə ilə bağlı poetik düşüncəsində vermişdir” (12. s.238). Sonra iyirmi günlük Kiçik Çillə gəlir. Kiçik Çillə iyirmi gün ömür sürür. Kiçik Çillə soyuq, şaxta, boran və çovğunla özünü göstərir. Bununla bağlı el məsəlində deyilir: Bu Kiçik Çillə özünə görə deyil. Kiçik Çillənin soyuğu, təndirə təpər toyuğu. Kiçik Çillə Böyük Çilləyə deyir: -sənin ömrün məndə olsa, bilirsən neyləyərdim? Toyuqları hində, qadınların əlini un çuvalında, atların qulununu qarnında dondurar, boylu gəlinlərə uşaq saldırardım. Professor, folklorşünas, xalq yazıçısı Əzizə Cəfərzadənin Yelda gecəsi ilə bağlı fikirlərini oxuculara çatdırmağı özümüzə borc bilirik “Müdrək baba-nənələrimiz Kiçik Çillənin belə sərtliyini görüb onun tez getməsinə arzulayar və deyərmişlər:

Bu gecə çillə gecəsidi, mən neyniyim,

Gecəsi dönübdü ilə, mən neyniyim?

Və yaxud:

Kiçik Çillə, qan çilə

Kəhər atı qamçıla.

Çatdır bizi bahara,

Halımıza yan, çilə.

Kiçik Çillə fevral ayının 21-də yerini Boz aya verir. Boz ay da bozara-bozara yazı gətirir və mart ayının 21-nə qədər davam edərək, yerini “Novruz” bayramına (yəni yeni günə) verir. Novruzun ilk müjdəçisi qarçıçəyi olur (2, 11).

Azərbaycanın Gəncə, Şəki, Lənkəran, Qərbi Azərbaycan, Naxçıvan, Qarabağ və başqa ərazilərində Yelda gecəsi mərasimi hər il qeyd edilir. Xalq yazıçısı Anarın “Gürcü familiası” əsərindən bu gecə ilə bağlı bir epizodu xatırlatmaq istəyirəm: “Bu gecə yadımdadır, bizim riyaziyyat müəllimimiz Babayev lövhənin qabağında bizə teoremi izah edərkən qəfilcən susar-

dı, fikrə gedərdi, sonra əzbərdən Ömər Xəyyamın, ya Füzulinin bir beytini deyərdi. O, Şərq poeziyasının bilicisi, aşiqi idi. Əsmərin uzun hörüklərinə o, - Şəbi Yelda deyərdi. Sonra da bizə başa salardı ki, Şəbi Yelda ilin ən uzun gecəsi - 22 dekabr gecəsidir. Əsmərin saçlarını qısa kəsilmiş görəndə kişinin az qaldı dili tutulsun. Düz bir həftə dərsdə ancaq riyaziyyatla məşğul olduq. Babayev indi ancaq teoremlər isbat edir, həll etdiyimiz məsələləri yoxlayır, tapşırıqlar verirdi. Bir həftə sonra lövhə qarşısında yenə bir teoremi izah edərkən. O, birdən dayandı, bizə tərəf çevrildi və Əsmərə baxdı: - İndi sənin saçların 22 iyun gecəsidir, - dedi” (1, s.49).

Zərdüştilər Yelda gecəsinin dini mərasimlərlə bağlı olduğunu iddia etsələr də sonralar bu bayramı qəbul etmişdilər. Niderlandda bu günü Müqəddəs Tomas günü, Çində Duncçitsze bayramı, Slavyan mifologiyasında Karacun, Azərbaycanda Yelda gecəsi, (Böyük Çillənin gəlişi, Cillə gecəsi), Təbrizdə isə onu Şəbi-Yelda (Yelda gecəsi) kimi hər il qeyd edirlər. Həmin gündən günəşli günlər uzanmağa başlayır. Bayramın rəmzi işığın qaranlıq üzərində simvolik qələbəsidir. İnanca görə, bu gecədə qarın yağması, ilin sevincinə, bol bərəkətinə səbəb olur.

Cənubi Azərbaycanın demək olar ki, bütün bölgələrində əski dövrlərdən Şəbi-Yelda möhtəşəm keçirilmişdir. Bu bayram həmin ərazidə indiyə qədər yaşayır.

Araşdırma zamanı məlum oldu ki, Yelda gecəsi Təbriz ailələri bir araya gəlir, sözlü və nişanlılar bu gecə bir-birlərinə dadlı hədiyyələr göndərir, evlərinə qonaq olur və nişanlı qız ziyarətə gələnlərə kəsilməmiş qumaş və əlbisə hədiyyə edir. Təbrizin bütün bölgələrində Yelda gecəsi Hafız Şirazin divanından şeirlər oxunur, Hafız falları açılırdı. Bəzi bölgələrdə isə ana və babaların xatirələri anılır. Firdovsinin “Şahnamə”sindən şeirlər oxunur, təlxəklik edilirdi.

Təbrizdə mifologiya və əski İran tarixi araşdırıcısı Prof. Feridun Cüneydi bu gecə münasibətilə yazdığı açıqlamasında, iranlıların atalarının 7000-ci ilin əvvəlində yaratdıqları təqvimləri də aylara günəşə görə ayırmalarını və 21 dekabr gecəsinin ilin ən uzun gecəsi olduğunu anladıklarını söyləyirdi.

İslam ölkələrində ay təqviminin istifadəyə başladığını, amma Abbasi xəlifələrinin ay təqvimi ilə bağlı düzəlişlər aparmaq istəklərini ısrarla rədd etdiyini xatırlayan prof. Cüneydi, Ömər Xəyyam dönəmində zamanın dəyişdiyini və günəş oxlu yeni bir müsəlman təqviminin yarandığını, bundan sonra əski türk gecələrinin yenidən canlandığını və Şəbi-Yeldanı bütün türk xalqlarının keçirdiklərini qeyd edir. “Qədim türk xalqlarının Yenisey abidələrində mavi göy yerin qübbəsi adlanır. Hansı ki, bu göydə hər gün Günəş və Ay doğulur. Türklər Günəşi müqəddəs tuturdular. Hətta xaqanın qapısı da Günəş tərəfə açılırdı” (9. s.537). Yelda gecəsilə bağlı bir beytdə deyildi ki:

Şəbi- yeldayi- münəccim ilə mürakkib ne bilir,
Müptelayi - qama sor kim gecələr kaç saat.

Şeir mənəsi budur ki, işi rəvan gedən xoşbəxt insanlar qaranlıq uzun gecənin necə keçdiyini nə bilir, gecələrin neçə saatdan ibarət olduğunu qəmə düşər olanlar bilir.

Təbrizdə fars dili və ədəbiyyatı ustadlarından prof. Mir Celaəddin Kezzazi də türklərdə çox əski zamanlardan bəri ilin ən uzun gecəsi olan Yelda bayramının yarandığını, qeyd etmə mədəniyyətinin geniş olduğunu bildirərək, türklərin günəşi xeyrin simvolu olaraq gördüklərini, bu üzdən günəşin ən qısa dönəmi olan yelda gecəsində ona aid dualar oxuduqlarını yazır.

Prof. Kezzazi türk xalqlarının gecədən sabaha qədər yatmayaraq günəşin doğmasını gözləməsi və gecə boyunca müxtəlif yeməklər hazırlaması barədə məlumat verir.

Bu gün türk və Xristianların bir çoxunun fikrinə görə, Hz. İsanın doğumu qışın başlangıcı günü olan Yelda gecəsinə təsadüf edir və ayrıca Təbrizdə hazırlanan təqvimdə Mitraizm'də "Hore Ruz", yəni günəş günü adlandırılan bu gün qeyd edilmişdir. Hüseyn Aşiqi aşağıdakı şeirində Yelda ilə bağlı bir müqayisəni təqdim etmişdir:

Zeynəbim öldü, Xudaya, günü yelda gecəsi
Geydi bir tazə gəlin qarə, günü yelda gecəsi (5.56).

Burada yelda qara (bədbəxt) günlə və yas paltarı ilə qarşılaşdırılır.

Məzək tərəfdarı olan Horremiddinilər də qışın ilk günü Şeb-i çele-Şeb-i Yelda'yı "Horrem Ruz" (Kutlu Gün) olaraq gözləmiş və ona xüsusi hazırlamışlar.

Əski müsəlman türklərinin bu izləri bu gün belə Əfqanıstan və Tacikistanda Pamir və Bədəşan bölgələrində davam etməkdədir. Əfqan yazıçısı Xalid Hüseynin "Çərpələng Uçuran" əsərində "Yelda" gecəsi mərasimi ilə bağlı fikirləri belə qeyd edilir. "Əfqanıstanda qışın ilk ayı - Cədinin ilk və ən uzun gecəsinə "yelda" deyirlər. "Yelda" əfsanələrinə görə, bu gecələrdə pərvanələr dəli olub, özlərini şam atəşində yandırır, canavarlar dağlara çıxıb, günəş işığı axtarırdılar. Əli and içirdi ki, adam "yelda" gecəsində qarpız yesə, qarşından gələn yay su istəməyəcəkdi.

Böyüyəndə şeir kitablarında yelda gecələri haqqında başqa şeylər oxumuşdum. "Yelda" sevgililərin oyaq qalib sonsuz qaranlıqda səhərin açılmasını və dan yerindən qalxan günəşin onların sevgililərini gətirməsini gözləyərək əziyyət çəkdiyi gecəydi. Sürəyya Tahirini görəndən sonra hər gecəm "yelda"ya dönmüşdü.

- Sən hələ də mənim "yelda" gecəmin dan ulduzusan, - deyə pıçıldadım" (6. s.176-429).

Ulu Türk yurdu olan xalqlarımız hər il 21 dekabr Yelda gecəsinə səbirsizliklə gözlədiyi halda, "Mayya" təqvimini əldə rəhbər tutan nadanlar yalnız özlərinə məlum olan səbəblərdən, 2012-ci ilin 21 dekabr ayının dünyanın sonu olduğunu bəyan etdilər. Əvvəllər bu günü şirin arzularla, naz-nemətlə gözləyənlər, bu il dillərdə dolaşan boş əfsanələrə, uydurmalara uyaraq, bədbin əhval-ruhiyyəyə qapıldılar. Bunu söyləyənlər fikirləşmədilər ki, yalnız Allah bilir dünyanın sonunu. Allah-təala lazım bilsəydi qiyamətin tarixini ulu Peyğəmbərlərimizə bildirər, onlar da bəşər övladlarına bəyan edərdilər. Düşüncəsiz, ağılsız insanların dediyi boşdur, hədəddir. Qurani Kərimdə deyilməyibsə, dünyanın sirrini kim deyə bilər? Tanrı özü açmayıbsa "son" adlanan sirrini, gəlin uymayaq boş əfsanə və şayiələrə. "Tövrat"- da, "İncil"də yoxdur belə məlumat. Odur ki, gəlin sığınaq o bir olan Allaha, nikbin xəyallarla yaşayaq. Nə qədər ki, dünya var, vətən var, ailə var, bizi sevən dostlar var, kainat var, yaşamağa dəyər.

ƏDƏBİYYAT:

1. Anar. "Gürcü familiası". Seçilmiş əsərləri. I cild. Bakı, "Azərneşr", 1988. 400 s.
2. Cəfərzadə Əzizə. "Unudulmuş əziz günlərimiz", "Azərbaycan" jurnalı, 2001, № 19, s. 159-171

3. Cəfərzadə Əzizə. "Aləmdə səsim var mənim", Bakı, "Şərq-Qərb" mətbəəsi, 2006
4. Heyran xanım "Seçilmiş əsərləri", Bakı, "Azərneşr", 1961. 216 s.
5. Hüseyn Aşiqi. "İslam həqiqətləri". 26 yanvar 2013. S.56
6. Hüseyni Xəlil "Çərpələng uçuran", Bakı, "Əli və Nino" mətbəəsi, 2011, 448 s.
7. Qasım bəy Zakir. Əsərləri. Bakı, "Elm", 1964, 563 s.
8. Mir Celaləddin Kezzazi. "Şeb-i Yelda", "Yazı", (№ 1) Aralık, 2010.
9. Мифы народов мира. Т.П. Москва, Советская Энциклопедия, 1992, s.537.
10. Seyid Əzim Şirvani. "Qəzəllər". Bakı, Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, 1960. 658 s.
11. Sədnik Paşa Pirsultanlı. "Yəhya bəy Dilqəmə el-oba məhəbbəti". Bakı, "Agah", 2001, 104 s.
12. Nəbiyev Azad. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. II cild. Bakı, "Elm", 2006.
13. 12 ədədinin sirr və müəmması. "Karvan" jurnalı, yanvar № 1, 2013. s.56.

LITERATURE:

1. Anar." Georgian Surname". Selected Works. Volume 1. " Azerneshr". Baku, 1988. 400 p.
2. Jafarzade Azize. " Our Forgotten Beloved Days", "Azerbaijan" journal.2001,№ 19, 159-171
3. Jafarzade Azize. " My Voice is in my community". ""East-West" Printing, Baku, 2006
4. Heyran khanum "Selected Works", "Azerneshr", Baku, 1961. 216 p..
5. Hussein Ashiqi. "Islam realities". January 26, 2013. p.56.
6. Khaled Hosseini "A Kitefluttering Man", "Ali and Nino" Printing, Baku, 2011. 448 p.
7. Gasim bey Zakir. Works. Baku, "Elm", 1964. p563.
8. Mir Jelaladdin Kezzazi. "Seb-i Yelda", "Writing", (№ 1) December, 2010.
9. Myths of nations of the world. T.P Moscow, Soviet Encyclopedia, 1992, p.537
10. Seid Azim Shirvani. "Gazals". State Publishing House of Azerbaijan, Baku, 1960. 658 p.
11. Sednik Pasha Pirsultanlı."Yehya Bey Dilqem nation love". "Agah" Publishing House, Baku, 2001, 104 p.
12. Nabiev Azad. Azeri folk literature. Volume II. Baku, "Elm", 2006.
13. "Mystery and Enigma of the number 12". "Caravan" magazine, № 01 January 2013. p56.

Бакинский Государственный Университет
(Азербайджан)

НОЧЬ ЕЛДА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ОБРЯДОВОМ ФОЛЬКЛОРЕ И ЛИТЕРАТУРЕ

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о тюркском празднике доисламского периода – ночи Елда, которая считается одной из самых длинных ночей в 365-тидневном году. На протяжении многих веков, наши предки хранили в своей памяти обряды, ритуалы, которые проводили во время тех или иных событий, связанных с небесной сферой и природными явлениями. В этой статье рассказывается о церемонии ночи Елда, которая празднуется в ночь с 21 на 22 декабря. После этой ночи начинается первый день Бёюк Чилле, которая знаменательна тем, что с этого дня ночи становятся короче, а дни длиннее. Происходит победа дня над ночью, раньше светает и дни удлиняются. Эти события отмечаются как праздник. С давних пор во время этого праздника нарезается арбуз (арбуз Чилле). Арбуз является олицетворением Земли и воплощением единства. Многие известные писатели в своих произведениях рассказывали о ритуалах и обычаях этого праздника.

Ключевые слова: ночь Елда, Бёюк Чилле, тюркский

Almara Nabiyeva
Baku State University
(Azerbaijan)

YELDA'S NIGHT IN AZERBAIJAN RITUAL FOLKLORE AND LITERATURE

SUMMARY

The article is refers to the Yelda's Night – pre-Islamic Turkish holiday, which is considered one of the more long nights in the 365-day's year. For many centuries, our ancestors stored in its memory ceremonies, rituals, which took place during the various events associated with semi-sphere and natural phenomena. This article looks at the ceremony Yelda's Night, which celebrated from December 21 to 22. After that night begins the first day of Boyuk (Great) Chille, which is remarkable by from this day nights are shorter and days are longer. In this date is a victory of the day over the night, sunrise is earlier and the days grows longer. These events are celebrated as a holiday. For a long time during this holiday sliced watermelon (Chille's Watermelon). Watermelon is a personification of the Earth and the embodiment of unity. Many famous writers have talked about the rituals and customs of this holiday in their products.

Keywords: Yelda's Night, Boyuk (Great) Chille, Turkis